

PROF.DR. ALPARSLAN AÇIKGENÇ İLE SÖYLEŞİ:* **DÜNYA GÖRÜŞÜ VE BİLİM**

Özet

Prof. Dr. Alparslan Açıkgenç ile 25 Temmuz 2013 tarihinde Yıldız Teknik Üniversitesi'nin İstanbul ili Beşiktaş kampüsünde söyleşi gerçekleştirdik. Söyleşide dünya görüşünün bilim üzerindeki etkisi konuşuldu. Bilimsel faaliyetlerin dünya görüşünden ayrı gerçekleştirilemeyeceği ve gözlemlerin dünya görüşünden kaynaklanan kuram yüklü olacağı belirtilmektedir. İslam iktisadının mümkün olabilmesi ve onun daha sonra da geliştirilebilmesi İslam epistemolojisine bağlıdır.

INTERVIEW WITH PROF.DR. ALPARSLAN AÇIKGENÇ: WORLDVIEW AND SCIENCE

Abstract

Prof.Dr. Alparslan Açıkgenç had spoken to the our journal editor on July 25, 2013 at Beşiktaş Campus of Yıldız Technical University in Istanbul. The impact of worldview on science has been discussed in the interview with Alparslan Açıkgenç. It is argued that scientific activities can not be separated from scientists' worldviews and that observations are loaded with theories, which are themselves rooted in a worldview. The existance of Islamic economics and its further developments depend on Islamic epistemology.

* Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ, Yıldız Teknik Üniversitesi öğretim üyesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürüdür. İrtibat: E-posta: acikgenc@gmail.com, Tel: 212-383-3115.

Hakan Sarıbaş (H.S.): Dünya görüşü kavramını içeren özgün bilgi kuramınızı anlatır mısınız? Kullandığımız aşkın alan ve gayb âlemi kavramları Kant'ın numen 'inden ne kadar farklıdır? Ayrıca, bilgi kuramınıza gelen tepkiler nasıldır?

Alparslan Açıkgenç (A.A.): Şimdi, geliştirdiğim bilgi kuramı temelde bir varlık anlayışı üzerine kurulu. Bu varlık anlayışı da bir aşkın alan bir de olgusal alan diyebileceğimiz iki varlık alanını kapsıyor. Fakat bu ikisi ile sınırlı kalmıyor, çünkü benim kendi kanaatim, varlık alanları böyle birbirine yapışık, hani ortadan bir çizgiyle ayrılmış gibi iki alan değiller. Aslında iki alan da yani aşkın ve olgusal alanlar iç içedir. İç içe olunca birinden diğerine doğru bir girginlik söz konusu oluyor. Mesela, aşkından olguya doğru gittikçe, eğer tabir yerinde ise aşkın alanı biraz daha böyle koyu karanlık gibi düşünürsek, bu koyu alandan olguya doğru ilerledikçe yavaş yavaş açılan ve sonunda tamamen görülebilen olgusal âleme doğru bir geçiş düşünülmelidir; yani olgusal âleme ulaşınca bizim şimdi içinde olduğumuz maddi dünya ortaya çıkıyor. İki alanın birinden diğerine doğru hareket ettiğimizi düşünürsek böyle bir tedrici açılım söz konusudur. Zihnimde canlandığı şekliyle benim algıladığım varlık âleminde bütüncül durum böyledir. Şimdi böyle olunca o zaman ara bölgeler oluşuyor. Felsefede, normalde özellikle Kant'tan sonra, numen olarak adlandırılan varlık tamamen o karanlık bölgeye düşmüş oluyor. Bu varlık alanına düşen hiçbir şeyin her hangi bir şekilde bilinmesi mümkün değildir. Bu âlem bilinmediği için karanlık olarak tabir ediyorum. Bizim İslam felsefesinde de bilinmeyen, var olmayanlar karanlık olarak tabir edilir; bilinenler, algıladığımız şeyler de aydınlık olarak temsil edilmişlerdir. Benzetme yoluyla anlatıldığı için Nur ve Zulmet kelimelerini kullanmayı tercih ediyorum. Bu karanlık bölgeler bilinmeyen bölgeler. Yani, insanların orada olan varlıkların mahiyetini bilmeleri için verilmiş bir teçhizat yok bizde. Burada antiparantez bir önemli hususu da belirtmek gerekir: nur-zulmet benzetmesi bilgi açısından, varlık açısından değildir. Çünkü varlık açısından İslam düşüncesinde zulmet yani karanlık olan olgusal âlemdir; nur, yani aydınlık olan ise aşkın âlemdir. Çünkü maddi olan olgusal âlem, varlığı açısından diğer âleme muhtaçtır. Hâlbuki “gayb” olarak adlandırılan aşkın âlem bizim içinde olduğumuz olgular âlemini aydınlatan kaynağın bulunduğu yöndür. Bu durumda benzetmemizi bilgi açısından takip edecek olursak diyebiliriz ki, bilgimizin erişmemesinden dolayı bize karanlık gibi görünen oradan bu tarafa, yani olgular âlemine doğru geldikçe karanlık nasıl ki açılmaya başlıyor ise aşkın alanın belli bir bölgesinden sonra bizim algılayabileceğimiz alan olması gerekir, çünkü bilgimize açılmaya başlıyor. Dolayısıyla insan aklına uzatılan bir aydınlanma var; az bir şeyde olsa gözümüze çarpan bir ışık var oradan, onu algılayabiliriz. Burada gözle ışığı bizdeki algı yetilerine benzettiğinizde o zaman bu şu demektir: O alacakaranlık bölgeleri algılayacak özel yetilerle donatılmışız. Belli kuvvelerimiz var yani. Benim bilgi kuramım normalde bunların açılımını anlatıyor. Buna göre bizdeki bilgi kuvveleri neler? Onların işleyiş şekilleri, algılayış biçimleri nelerdir? Nasıl oluyor? Bu soruların cevaplarını vermeye çalıştım. Varlığa paralel olarak

bizde bulunan o kuvveleri de üç kategori de düşünebiliriz diye kafamdan geçirdim. Şimdi, **birincisi**, bizim normal bu olgular âlemine geldiğimizde ki normalde bizim geleneğimizde buna Kur'an'dan alındığı için âlemi şahadet deniyor ve şahadette gözle görülen manasına geliyor. Bu olgu veya âlemi şahadeti algılayan bizdeki kuvveler beş duydur. Bu duyular olgular âlemini çok açık ve net bir şekilde algılayabiliyor. Tabi onların algı biçimleri var, sınırları var, mesela diyelim ki gözümüzün görebildiği uzaklık diyelim ki 10 km. 10 km'den sonraki varlıkları seçebilmesi mümkün değil. Sınırları aşabilme özelliği var. Dürbün yapmışız. Dürbünle baktığımızda o uzaklığı seçebiliriz de. Yani, bunların sınırlarını belli cihazlarla genişletmek mümkündür. Bu şu demektir: Eğer bu tür cihazları icat etmek mümkün olursa bu âlemdeki bütün varlıkları algılayabilecek kapasitedeyiz biz. Böyle yaratılmışız. **İkincisi**, aşkın alana geçildiği zaman oradaki varlıkları algılayabilecek yetiler veya kuvvelerimiz farklı farklı kapasitelere sahip. Bir de onların belli şekilde geliştirilmesi gerekiyor. Bunlar için yine bizde, İslam düşüncesinde, işte kalp, ruh, sır olarak adlandırılan çeşitli kuvveler verilmiştir. Ve o aşkın alandaki varlıkları algılayabilmeleri bunların gelişme kapasitelerine bağlı. Bunlar beş duyumuz gibi çalışmazlar. Zira meselâ, gözümüz gibi çalışmıyor, çünkü gözümüzü açtığımız zaman aşağı yukarı her insanın görme kapasitesi aynıdır, tabii fiziksel arıza yoksa. Fakat kalp algılaması böyle değil. Kalp algılaması bir kapasite olarak veriliyor insana. İnsanın çalışıp onu geliştirmesi gerekir. Geliştirmesiyle algılama gücü artar. Biraz da şuna benzetilebilir: mesela bir halter sporcusu düşünün veya koşucuda olabilir bu. Herkese bir kapasite verilmiş. Fakat halterci çalışa çalışa kaslarını güçlendirmiş, o kapasitesini geliştirmiş. 200 kilo kaldırabiliyor. Ama bu taraftaki adama bakıyorsunuz ki 30 kiloyu zor kaldırıyor. Şimdi ikisinininki de kas. Buna da o kapasite verilmiş aslında, 200 kilo kaldırabilir. Fakat geliştirmemiş o kapasitesini. Şimdi, kalp buna benziyor. Manevi âlemler diyebileceğimiz aşkın alana girenleri algılayabilmek için işte o kalp, ruh sır gibi duyguların (artık biraz daha duyguya kaçtıkları için onlara duyu demiyoruz) ve o âlemlerin bilgisini alabilmek için bir şekilde geliştirilmesi lazım. Şimdi, ona da bilgi demiyoruz, bizde marifet deniyor. Marifeti, kalbi hareketle, içinde bulunulan hal ile bize gelen bilgi diye tarif edebiliriz. Fakat olgular âlemine ait olan bilgiler onlar gibi değil. Deneysel veya tecrübeyle elde edilen, ancak içinde bulunulan bir hal ile bize gelen bilgi değil bunlar. **Üçüncüsü**, bu ayrıma dayanıp bilgi teorisini geliştirdikten sonra tabi ki bir de akıl veya kavramsal bilgilerin oluşturulduğu bir kuvveden bahsetmemiz gerekir. Bunların tümüne birden “zihin” diyebiliriz. Burada ben Kant'ı kullanıyorum ve Kant'ı doğru olduğu için alıyorum. Kant diyor ki, bizim aklımızın belli kapasiteleri var. Bu kapasiteleri de kategoriler, şemalar vesaireler diyerek belli şekilde sıralamış. Şimdi sırası gelmişken söyleyeyim, ben Kant'ın bu sıralamasının doğru olup olmadığından emin değilim. Araştırılması gerekir. Ve onların geliştirilmesi gerekir. Her tarafı doğru değil diye düşünüyorum. Fakat Kant bu kapasiteler kendi başına bilgi üretebilir diyor. Ama bu bilgi tamamen zihin içerisinde o kategoriler ve kavramlar arası ilişkilerden türetildiği için dış dünyada bunların karşılığı yok. O zaman dış dünyayı bunlarla bilmem mümkün değil.

İçlerinin dolması gerekir. İçleri neyle doluyor tecrübeyle. O zaman duyuya ihtiyaç var göz, kulak vesaire. Onları algılayıp da o mantıksal ilişkileri dış dünyadaki o doğal ilişkilerle birleştirmek gerekiyor. Bu birleştirmeye gerçek bilgi üretilir diyor. İşte, Kant'ın Sentetik apriori dediği bilgi türü budur. Kendisinin kullandığı çok güzel bir tabir var, benim beğendiğim: Aklımıza veya zihnimize hammadde girmeden üretilen spekülative bilgiler hayali ürünlerdir diyor. Hayali ürünlerin mutlaka algıyla birleşmesi gerekir ki hayali olmasın. Şimdi bu maddi âlem için yani olgusal âlem için geçerlidir; manevî âleme gelindiğinde ise Kant kendine göre biz de bu alanı algılayabilecek hiçbir nesnel kuvve yoktur. Evet, hiçbir algılayıcı yoktur diyor ve numen olarak adlandırıyor. Bu açıdan da bilinmesi mümkün değildir, imkânsızdır diyor. Neden? Çünkü bizde bunu algılayacak yetiler yok. Dolayısıyla, ne yaptı? Kalp, ruh, sır vesaire gibi bütün duyguları dışladı. Bu tür “manevî tecrübeleri” subjektif yaşantılar olarak görüyor Kant. Subjektif yaşantılar, yani doğruluğu herkese göre değişir. Kişiden kişiye göre değişir. Belli bir hakikati üretemez diyor. Şimdi bizdeki İslam epistemolojisi tam bu noktada Kant'tan ayrılmaktadır.

H.S.: O zaman burada bilgi teorinizdeki numen'i açıklıyorsunuz.

A.A.: Evet. Numeni nasıl açıklıyorum ben? Numeni algılayacak bizde belli kuvveler var. O kuvvelerde aklımıza hammadde aktarıyorlar. Belli hammaddeleri aktarıyorlar ve o hammaddeleri aklımız işleyerek marifet üretiyor. Ama az önce dediğim gibi marifet diyoruz biz ona. Artık ilim değil yani nazarî bilgi değil bu. İlimde teorik yön daha ön plandadır. Marifette teorik yön yoktur; tamamen yaşantısal olanın kavramsal ifadesidir. Bu yüzden mesela Allah'ı “bilmek” denmemektedir; “marifetullah” denmektedir. Çünkü gaybu'l-guyûb, yani “aşkınların aşkını” olarak anlatılan Allah, bu âlemin nihaî nurudur. Teori olamaz, mümkün değil. Sadece işte İngilizce de experiential knowledge dedikleri bizim “marifet” olarak adlandırdığımız bir yaşantısal bilgi ile Allah tanınır, ama nazari olarak bilinmez. Experiential çünkü hissederek bize gelen bilgi diyoruz. İşte Keşif dedikleri, tasavvufta keşif yoluyla bilinir diye söyledikleri türden bilgiler, bunlar olmuş oluyor. Normalde benim bilgi teorim özetle bunlardan oluşuyor.

H.S.: O zaman size bir Kant izleyicisi veya onu geliştiren diyebilir miyiz?

A.A.: Belki şöyle diyebiliriz: Kant'ı, Gazali ve İbn-i Arabi ile birleştiriyorum.

H.S.: Bu üçünün sentezi o zaman?

A.A.: Evet.

H.S.: Peki hocam, bu senteziniz, Kuhn'cu tabirle, bir paradigma veya model oluşturdu mu? Gelen tepkiler nasıl? Üzerinde yapılan yayınlar var mı? Bu konuda sizin gözlemlerinizi alabilir miyiz?

Söyleşi: Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ

A.A.: Bugüne kadar bunun üzerine yapılan tezler var. Bilmiyorum dikkatinizi çekti mi? Son dönemde bir tez ve bir makale var. Birde Gazi Üniversitesinde yüksek lisans tezi yapıldı.

H.S.: Sizin bilgi teorinizle ilgili en son gördüğüm makale Kutadgu Bilig'deydi.

A.A.: Doğru orada bir makale yayınlandı. Gördüm ben onu. Birde Süleyman Hayri Bolay hoca bir yüksek lisans tezi yaptırdı. Böyle bir tez yaptırıyorum diye beni aradı. Dolayısıyla çok güzel bir ilgi var. Fakat asıl bence şimdi o dediğiniz paradigma oluşabilmesi için bunu bizim felsefecilerimizin alıp alanlarında kullanmaları gerekir. Yani üzerine sadece çalışma değil de bir de uygulamaya geçmesi gerekir.

H.S.: Sadece felsefeciler mi? İktisatçılar yapamaz mı?

A.A.: Yapabilir. İktisatçılar, siyaset felsefecileri, toplum felsefecileri toplum anlayışına vesaire uygulayabilirler. Ben bunu toplum felsefesine uyguladım. O yayınlandı. Belki oraya bakabilirsiniz. Teoman Duralı'ya armağan kitabı içerisinde, eğer yanlış hatırlamıyorsam, "Yeni Bir Toplum Felsefesine İlk Adım" başlığıyla çıktı. Bir de eğitim felsefesine uyguladım. Eğitimsen'in düzenlediği uluslararası bir konferansta sunmuştum. Konferans bildiri kitabında yayınlandı.

H.S.: Aşkın alanla olgusal alem arasındaki ilişkiden bahsettiniz. Bilimler söz konusu olduğunda dünya görüşü ne kadar önemli olabilir? Olgular veya fenomenler öznesinden bağımsız değerler mi? Galile Galileo'nun ifadesiyle evrenin dilini bilen özne hep aynı okumayı yapamaz mı? Allah'ın kitabının iki tane olduğu söyleniyor: Biri Kur'an-ı Kerim, diğeri de kainat veya evren. Şimdi, Allah-ü Teâlâ'nın kitabını Arapça bilen herkes okuyabiliyor. Benzer şekilde olgusal alemin Galileo'nun ifadesiyle matematiği bilen herkes aynı şekilde okuyamaz mı? Yani, bilimde evrensellik hakkında neler düşünüyorsunuz? Dünya görüşü burada nasıl rol oynamaktadır?

A.A.: Tabii epeyce sorular var burada. Benim kullandığım bir benzetmeyle yola çıkarsak tahmin ediyorum çok güzel bir cevap olur. Sorduğunuz diğer özel sorulara oradan devam ederiz. Genellikle ben şunu söylüyorum tabii özellikle bize has bir ekonomi olabilir mi veya bize has bir bilim olabilir mi vesaire gibi.

H.S.: İslami bisiklet olabilir demiştiniz.

A.A.: Tabii onu da bir ara söylemiştim ama yanlış anlaşıldı. Bizler insan olarak hep aynı biyolojik sistemlere sahibiz. Bu biyolojik sistemler hiç bir insanda farklı değil. Farklı olmadığını anatomi bilimi, tıp bilimi açık ve net şekilde ortaya koyuyor. Hatta bunu bazen öğrencilerimize şaka yollu söylüyorum. Diyorum ki eğer bu böyle olmasaydı bir Türk mide rahatsızlığı geçirdiğinde Rus doktora gidemezdi. Niye çünkü Rusların midesi farklı ise,

sindirim sistemleri de farklıdır. Farklı olunca Rus doktorlar onu çalışır. Sadece Rusların midesine bakabilir. Ama durum öyle değil. Rusya'ya gittiğinizde ve orada rahatsızlandığınızda doktora gidiyorsunuz. Bakıyor inceliyor ve ne gerekiyorsa yapıyor ve iyileşiyorsunuz. Bu ne demektir? Türklerle Rusların sindirim sistemleri aynı. Şimdi işin garip tarafı bu sistem aynılığı bizi yanıltıyor. Şöyle bir karar versem, desem ki mademki bütün sindirim sistemleri aynıdır bütün insanların mutfak kültürleri de aynıdır. Ne kadar büyük bir hata yapmış olurum. Çünkü tecrübe olarak biliyoruz ki hiç bir mutfak kültürü aynı değildir. Hatta Rus yemeğini yiyemeyebiliriz. Midemiz bulanır, kokusu bizi uzaklaştırır. Çok sevdiğimiz de olabilir. Damak tadımıza uyanları için bu çok güzelmiş bunu yiyelim diyebiliriz. Demek ki bakın damak tadından bahsedebiliyor isek sistem aynı olduğu halde biz onu aynı şekilde kullanmıyoruz. Aynı şekilde kullanmadığımız için psikolojimiz, duygularımız, hislerimiz tatlarımız farklılık veriyor ve o farklılık dışı yansıdığına değişik kültürler ortaya çıkıyor. Bu benzetmeyi alalım götürelim bilgi sistemi adını verdiğimiz bizim epistemolojimize uygulayalım. Bütün insanlarda bilgi sistemi aynıdır. Farklı değildir. Bu aynılık bizi şaşırtıyor. Ve bunu da ben şöyle söylüyorum; değişik kültürlerden gelen bütün insanları bir araya toplayın. Ve şöyle söyleyin, deyin ki bütün insanlar ölümlüdür, bende insanım, o zaman sonuç nedir? diye sorun. Farklı bir sonuç söylemezler diye düşünüyorum. Söyleseler bunu mantıksal bir devamlılık şeklinde görmezler, başka bir psikolojik algıyla başka yönlere çekerlerse eğer o da çok istisna olur. Değişik düşünen birisi, hani ihtimaller üzerinden giderde bilmem ne yaparsa, başka bir sonuç çıkarabilir. Ama o bile aynıdır. Değişik sonuç çıkarsada sana söylediğinde, sende ben öyle düşünmemiştim doğru dersin. Bakın yine sistem aynı çalışıyor. Fakat işin garip tarafı bu sistem aynı çalışıyor diye şimdi biz kalkıp desek ki öyle ise bütün bilgi kültürleri aynıdır. Şimdi mutfak kültürleri aynı olmayınca bilgi kültürleri niye aynı olsun? Bilgi sisteminin çalışmasıyla ortaya konan bir kültür var. Bir üretim var. Elbette ki bunlar benzecek. Mesela diyelim ki Türk mutfağında bir yemeği Rus yediğinde bu yemek bizde var diyebilir. Olabilir, benzerlikler olabilir. Fakat şöyle bir durum var. Mide, sindirim sistemiyle bilgi sistemi arasında şöyle bir fark var. Bizdeki bu tür sistemler çok somut çalıştıkları için bunlardaki üretim farklılıkları biraz fazla olabilir. Yalnız bilgi sistemi mantıkla çalıştığı için mantık kurallarıyla farklılıklar aza iner biraz. Daha çok etki yapan zihniyetlerdir, tutumlardır. Bunları etkiliyor. Bilgi kültürü dediğimiz bizim daha çok o. Mesela şöyle olabilir. Bir Türk filozofla bir Rus filozofun yazdığı şeyi karşılaştırmın birçok cümleleri mota mot aynı olabilir. Fakat çok ilginçtir sorun, deyin ki, sen bundan ne anlıyorsun? İkisi farklı şey söylerler; aynı cümleyi söyledikleri, aynı önermeyi söyledikleri halde. Neden? Çünkü algı biçimleri farklı, zihniyetleri farklı olduğu için yorumları değişik. Mesela ben bunu Heidegger-Molla Sadra karşılaştırmasında gördüm. Ve onları belirledim tek tek. Heidegger'in *Sein und Zeit* adlı eserinde bir çok cümle Molla Sadra'dan aynen tercüme edilmiş gibi duruyor; aynen, mota mot tercüme. Bence burada iki cümlelerin de aynı şeyi ifade ettiğini söyleyemeyiz. Ben bu cümleleri okuyunca dedim acaba Heidegger Molla Sadra'dan mı aldı bunları. Almış da olabilir çünkü Heidegger'in çağdaşı

Söyleşi: Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ

olan Max Horten, Molla Sadra üzerine Almanca epey kalın, 500 sayfa civarında olan, Molla Sadra'nın felsefesi diye bir eser yazdı ve orada tercüme var. Okumuş olabilir onu da. Bilemiyorum. Son derece benzer, hatta benzer değil tercüme. Arapça 'sının Almanca tercümesi. Fakat şimdi şöyle bir durum var. Heidegger'in o cümleleri yerleştirdiği paragrafa, ve paradigma diye kullanacak olursak, onlara baktığımız zaman Molla Sadra'ya hiç uymuyor. Aynı cümleyi söylemelerine rağmen bu cümleleri kullanmaları, zihinsel tezahürleri ve yerleştirildikleri bağlam çok farklıdır. Şimdi durum böyle olunca, aynı sonuçlara ulaşırsalar dahi bilim gelenekleri birbirinden ayrılırlar. İslam bilim geleneği, Batı bilim geleneğinden ve Yunan bilim geleneğinden önemli farklılıklar arz eder. Ben bunları karşılaştırırken de birçok şeyler söyledim. Mesela bu gelenekler tabiat kavramını kullanırlar ama anlamları farklıdır. İslam felsefesinde kavram olarak tabiat edilgendir, Batı ve Yunan bilim geleneğinde ise etkendir, edilgenlik yoktur.

H.S.: O zaman İslam iktisadı olur diye anlıyorum.

A.A.: Tabii ki olur. Ama bazıları diyorlar ki o zaman biz nasıl Batı'dan bir şey alacağız? Biz insanız ve insanlardaki sistemler aynı olduğu için değişik bir şey geliştirse dahi biz yine Yunan bilim geleneğinden istifade edebiliriz. Alırız, kullanırız. Aynen şunun gibi: Şimdi Rusya'da gördüğümüz bir yemek çok hoşumuza gitti. Ne güzelmiş bunu bizde yapalım deriz, alıp kendi Türk mutfağımızda yaparız. Fakat bir Rus gelip yerse evet bu o yemek ama tadı aynı değil, tadı bizimki gibi değil der. Niye? Çünkü bizim mutfağın rengini verdik ona.

H.S.: Said Halim Paşa, Batı'nın sadece tekniğini alalım diyor. Batı'nın tekniği onun dünya görüşünden ayrıştırılabilir mi?

A.A.: Gerek teknik olsun, gerekse bilim olsun dünya görüşünden bağımsız değildir. Bu mümkün değil. Dünya görüşünden ayrı alamazsınız, bu mümkün değil. Fakat şimdi siz Batıdan bilimsel bir bilgiyi aldığınızda yani dikkat ederseniz koskoca bir sistemden bir parça alıyorsunuz. Dünya görüşünün tamamını almanız mümkün değil orada. O aldığımız parçanın bağlı olduğu dünya görüşüyle ilgili kavramlar vesaire neyse çekip aldığınızda onunla birlikte gelir size. Tümü gelmez. Bu ne demektir? Onların günlük yaşantısında, çünkü dünya görüşü daha çok yaşantıyla ilgilidir, o bilimsel bilgi nasıl kullanılmışsa dünya görüşü olarak onları da sizin toplumunuza getirir. Eğer bu tür almaları çok yaparsanız, sürekli almaya devam ederseniz her defasında dünya görüşünden bir parça geleceği için dünya görüşü bu tarafa yavaş yavaş aktarılmış olur.

H.S.: Peki, merhum İsmail Faruki'nin Bilginin İslamileştirilmesi projesi zora girmiş olmuyor mu? Bu proje de olmaz mı diyorsunuz?

A.A.: Tabii. İşte o zaman o ortaya çıkıyor.

H.S.: Malezya Uluslararası İslam Üniversitesi Bilginin İslamileştirilmesine çalışıyor.

A.A.: Evet. Bunu yapmaya çalışıyor. Fakat tabii burada değişik yöntemler var. Faruki'nin, Allah Rahmet etsin, önerdiği yöntem beni şaşırtıyor devamlı. Niye çünkü rahmetli Faruki hocanın felsefe doktorası var ve felsefeyi iyi bilen biri olması lazım. Önce bir epistemoloji geliştirmeden bunu yapamazsınız. Bunu yapmıyor hoca. Yapmayınca bir benzetme yapayım yine ben, önerdiği yöntem şöyle olmuş oluyor: Şimdi siz mesela diyelim ki Batı'dan bir şey aldınız. Somut bir şey olsun bu. Şimdi baktınız bunu ben kendime benzeteyim. Nasıl olur kendime benzetmem? Şekli bize uymuyor şeklini kırıştırıp rengini de boyayalım biraz daha. Boyadım şimdi bize benzedi. Böyle olmaz bu. Bilgide bu mümkün değildir.

H.S.: Bazı iktisat makaleleri var. Keynesyen iktisadi sistemi alıp onun içine zekat koyuyor.

A.A.: Olmadı. Hiç olmadı o. Hele iktisatta hiç olmaz. Diğer alanlarda yine sosyoloji'de neyse desek dahi bu alanda da yine bence mümkün değil. Teknolojide olabilir biraz. Mühendislik vesaire gibi uygulamalı bilimlerde. Toplum bilimlerinde, insan bilimlerinde bu kesinlikle mümkün değil ve çok tehlikeli. Çok tehlikeli. Niye? Çünkü suni bir mühendisliğe götürüyor bizi. Onu alırsınız sonra şekilselciliğe dönüştürürsünüz. Şekilci olursunuz. Hâlbuki onun yerine o zaman ne olması lazım? Şöyle olması lazım. Benim önce zihnimi tamamiyle İslam dünya görüşüyle şekillendirmem lazım. Çünkü bilgiye şekil veren zihindir, insan zihnidir. Bilginin yeri zihindir. Dış dünya değil. Dışarıda bilgi diye bir şey yok. Dışarıda nesnelere var. Nesnelere yoksa aşkın alana girdiğinizde aşkın alanın tabiri yerindeyse nesnelere diyemeyiz ama bizde mana deniyor. Maani'nin yer aldığı manevi diye söylüyoruz; manevi varlıkların bulunduğu alanlar olmuş oluyor. Bilgi diye bir şey yok ki oralarda. Bilgi sadece zihinde olur. Ve insan zihninde olana biz bilgi diyoruz. Dolayısıyla zihin bilginin yeri olduğuna göre o zihni İslam boyasıyla boyamalıyız. Onunla önce güzelce bir donatılması lazım. Donatıldıktan sonra siz oraya bilgi türünden ne koyarsanız İslam'la donatılmış zihin o bilgiyi de aynı şekilde donatır; ya da yeniden burada üretir. Ve dolayısıyla İslami bir şekle uygun olarak üretir.

H.S.: Bu donatmayı nasıl yapacağız?

A.A.: Şimdi ben bir örnek vereyim size. İslam bilim geleneğinde yaşanmış olan bir örneği biraz açmaya çalışayım. Şimdi eski Yunan bilim ve felsefe kitaplarını Arapçaya Müslümanlar tercüme etmediler, gayrimüslimler tercüme ettiler. Bu gayrimüslimlerin çoğu Arap'tı. Hristiyan Araplar. Tabii bunların bazıları sonradan Müslüman oldu.

H.S.: Beyt-ül Hikme'de çevrilenler mi?

A.A.: Evet. Beytül Hikme'de veya buradan bağımsız olarak çevrilenler de dâhil. Mütercimler umumiyetle Hristiyanlar. Fakat çevirenler arasında Süryaniler, Yahudiler,

Söyleşi: Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ

Sabiiler ve az da olsa Mecusiler de var. Dolayısıyla bunların bir kısmı Arapça'yı sonradan öğrendiler. O bölgedeki toplumun içinde küçük yaştan itibaren buldukları için Arapça'yı ana dilleri gibi biliyorlar. Bir kısmı da Müslüman olmasa dahi Araplar. Dolayısıyla ana dilleri zaten Arapça. Fakat eğitimlerini İslam medreselerinde almamışlar. Bu ne demektir? Bilgi kültürü, bilgi geleneği zihinlerindeki kendi kültürleridir; İslam bilgi geleneğinin kavram ve ıstılahatına hâkim değiller. Dolayısıyla tercümeleri yaparken hangi kavramları kullanacaklar? Elbette ki kendi günlük hayatta kullandıkları kavramları kullanarak tercümeleri yapacaklar. Arapçaya yapılan tercümeleri getirdiklerinde günümüz tabiriyle hemen yayınlamıyorlar. Tercümeleri önce Müslüman bilim adamları okuyorlar, gözden geçiriyorlar. İlk tercümeleri Müslüman âlimler okuduğunda çoğu diyor ki bu bir işe yaramaz, anlamsız, bir manası yok. Çünkü ıstılahata hâkim olmayan kimselerin kullandıkları kavramlar onlar için bir şey ifade etmiyordu. O yüzden bir şey anlamıyorlardı. Neden? Çünkü, bu tercümeler İslam bilim geleneğinin kavramlarıyla yapılmamıştı. Anlamayınca da Hıristiyan âlimi eski Yunanca'yı bildiği için, aslında o konuya hâkimdi ve anladığı için o şaşırıyor. Acaba bunlar niye anlamıyor bunu diye düşünüyor olmaları gerekir. Bu çok değerli bir şey diyerek Müslüman âlimlerle tartışmaya giriyorlardı. Tartışma neticesinde bizim âlimlerimiz onun ne anlatmak istediğini anlamaya başladılar. Fakat tercümelere de bu şekilde gördüler. "Sen yanlış çevirmişsin gel düzeltelim bunu" dediler. Biz bunları tercüme tarihlerinden çok iyi biliyoruz. Müslümanların bu yaptığı düzeltmelerden sonra Yunan bilim geleneğinin değeri anlaşılmaya başladı. Bu düzeltmeler çoktur. Bir kısmını Süleyman Hayri Bolay hoca görmüş. Süleymaniye'deki bir el yazmasında gördüm diyor. Mesela, tercüme yaparken "Alihe" diye yazılmış; bildiğiniz gibi bu, "ilahlar", "tanrılar" demektir. Bu kelimenin üstünü çizmişler ve yukarısına "melaike" yazmışlar diyor. Bakın mesela kavramları bile değiştirmişler. Şimdi yanlış hatırlamıyorsam D. M. Danlop diye bir İngiliz müsteşriki var. Farabi'nin *Siyasatu'l-Medeniye* adlı eserini İngilizceye çevirmiş. Öğrencilerle İngilizcesinden okuyorduk. Bir yerde şöyle bir tabir var. Türkçe olarak söyleyeyim ben: "Tabiat bunu yapar" şeklinde gidiyor. Tabi öğrenciler birden şaşırıyorlar. Dediler ki, hocam Farabi Müslüman. Nasıl böyle söyler? Allah yaratıyor bunu, tabiat yapar diye bir şey olur mu? Dedim ki, bakın Farabi bunu söylemez. Çok iyi biliyorum. Çünkü zihni öyle şekillenmemiş. Buradaki kelimeyi "nature" (tabiat) diye çevirmiş ama tabiat değil bu. Gerçekten Farabi burada *tab* kelimesini kullanıyordu. Gidin Arapçasını getirin dedim. Getirdiler. Açtık. Baktık ki *bi-tab* yani "fiziksel yapısı itibariyle bu böyle oluyor" diyor. Fiziksel yapıyı da Allah yarattığı için Aristoteles'in tabiat kavramını atmış, fiziksel yapı koymuş. Onun yerine *tab* kelimesini koymuş. Böylece Aristoteles metafiziğinde etken olan "tabiat" kavramını Farabi kendisinin algıladığı ifade olan "edilgen" bir yapıya büründürmüştür.

H.S.: Kendi dünya görüşüne uygun bir şekilde.

A.A.: Evet. Dolayısıyla, zihin öyle bakmadığı için, zihin İslam'la şekillendiğinden dolayı tabiatı mutlaka edilgen algılıyor. Etken algılayamıyor. Mümkün değil. Zihni öyle değil onun. Ama Aristoteles'de öyle değil, bizim Batılı meslektaşımız Danlop'da öyle değil. Tabiatı etkin gördükleri için işte tabiat ana kavramıyla ifade etmeye çalışıyorlar; “tabiat ana yaptı”, “tabiat ana şöyle etti” vesaire diye söyleyip duruyorlar. Hiç bir Müslüman bunu söylemez. Yani söylese küfre girer. Tabiatın ne gücü var ki yapsın? Nasıl bir şey ki bu tabiat böyle bir güce sahip olabiliyor? O yüzden Aristoteles'in eski Yunan kaynaklarındaki kitaplarda tabiat kavramı edilgen anlamda ise Arapça'sında da direkt “*tabi'a*” demişler. Ama “tabiat” kavramının etken olarak kullanıldığı yerlerde *bi-tab* kelimesini kullanmışlar; böylece “tab-ı itibariyle”, “fiziksel yapısı itibariyle” anlamını vermeye çalışmışlar. Ama bunun gibi çok var kullanımlar bulunmaktadır. Burada sadece bir örnek vermeye çalıştım. Ayrıca bu kavramların listesini yapmaya çalıştım, henüz tamamlayamadım maalesef. İşte bilginin İslamlaştırılması tam anlamıyla budur; fakat onlar böyle isimlendirmeye o zaman için kullanma ihtiyacı duymamışlardı çünkü bilgiyi o zaman en kapsamlı olarak üretenler Müslümanlardır. Bu yüzden bilginin İslamlaştırılması falan dememişler. Neden? Çünkü zihinleri zaten İslami kavramlarla yetiştirdiği için, o kavramlarla şekillendiği için o tür algılamadığından, otomatikman yani doğal olarak, zihninin gereği olarak o sonuca ulaşıyorlardı. Bugün ise bilgi en kapsamlı bir şekilde Batı dünyasında üretilmektedir. Bizler de teknolojiye olduğu gibi bütün bilimlerdeki bilgileri oradan alıyoruz. Daha da kötüsü zihinlerimiz İslam dünya görüşü ile şekillenmediğinden Farabi gibi o zamanki âlimlerimizin yaptığı düzeltmeleri yapamıyoruz. Onun için yeni yetişen Müslüman bilim adamlarımızı bu hususta uyarmak için böyle bir ifadeyi kullanmaya mecbur kalıyoruz.

H.S.: Yerleşik iktisat Benthamcı, faydacı bir felsefi arka plana sahip. Kısaca maksimum haz minimum acı diye tarif edebiliriz. İslami dünya görüşüne sahip bireyi bu felsefeyle karşılaştır mısınız?

A.A.: Tabii kesinlikle hiç uymaz. Bir defa bizde aslında çok güçlü bir iktisat felsefesi var. Fakat bu sistemli bir halde maalesef ifade edilmemiş. Edilmediği için biz bu tür karşılaştırmalarda güçlük çekiyoruz. İslam iktisadı İslam dünya görüşü üzerine kuruludur. İslam dünya görüşünün temel kavramları var. Bu temel kavramlardan bir tanesi Tevhid anlayışıdır. Onun için İslam dünya görüşü Tevhid ve insanın sorumluluğu anlayışı üzerinden hareket edip buna bağlı olarak tamamen değişik bir ahlak anlayışı sergiliyor. Bunları kopardığımız zaman İslam iktisadı yürümesi mümkün değil. Batı iktisadında ahlak, bu anlatmaya çalıştığım ahlak ve inanç ilişkisi o kadar güçlü değildir. Bizdeki kadar güçlü değil. O yüzden dinden bağımsız olarak Batı ekonomisi çalışır. Çok güzel işler. Ama insanlığa ne zararlar verir artık onu bilemem. Onun araştırılması lazım.

H.S.: Kendileri zararlarını zaten söylüyorlar.

Söyleşi: Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ

A.A.: Kendileri de söylüyorlar değil mi? Bak işte bundan dolayı. Şimdi dolayısıyla bence asıl önemli fark bu. İslam iktisat düşüncesinin üzerine kurulduğu akide Tevhid ve İslam ahlakı onu kesinlikle yönlendirir. Bunu kopardığımız zaman İslam ekonomisi mümkün değil, uygulayamazsınız. Uygulanması imkânsız duruma gelir. O zaman uygulayabilmek için önce toplumun ona hazır hale getirilmesi gerekir. Mesela şunu düşünün: ilk vahiy gelmeye başladığında hiç bir iktisadi emir gelmedi. İlk zamanlarda zekât verin, fakirlere yardım edin, köleleri serbest bırakın denmedi. Toplum buna hazır değildi. Ama sürekli bir vurgu vardı; ahlaki bir vurgu. O süreçten sonra belli emirler yavaş yavaş gelmeye başlıyor. Yani iktisadi emirler, faizin yasaklanması, uygulanmaması ne bileyim piyasa kontrolleri, fiyat belirlemeleri vesaire bütün bunlar yavaş yavaş geliyor.

H.S.: Hocam, bütün verilere baktığımızda İslam dünyasının özellikle iktisadi refah anlamında geri durumda olduğunu görüyoruz. Siyasi yansıması 1699 Karlofça anlaşmasında beliren geri kalma olgusu, 300 yıldan daha fazla bir zaman geçmesine rağmen hala tedavi edilemedi. Bu konudaki görüşlerinizi alabilir miyiz?

A.A.: Tabii Karlofçaya gelinceye kadar o yenilgiyi hazırlayan şeyler toplumda yeşermiştir. Yani, sırf Karlofça'da dersiniz olmaz. Gün yüzüne çıkmaya başladığı durum orası. Ama benim tahminim Moğol istilasından sonra büyük bir çöküntüye girdi İslam dünyası. Ama Moğol istilasını hazırlayan sebepler vardı. Moğollara karşı İslam dünyası güçlü olsaydı Moğol istilası olmazdı. İslam dünyasında Moğol istilasını da mümkün kılan gelişmeler vardı. Parçalanmışlar, dağılmışlar, bir takım beylikler vesaire bölünmüşler ve sürekli birbirleriyle boğuşup duruyorlardı. Hepsini birbirini öldürmeye çalışıyorlardı. O onu istila etmeye çalışıyor, o ona hücum ediyor vs. Şimdi bütün bunların sebebi nedir? Tabii çok sebepler sayanlar var, fakat hep şu dikkatimi çekmiştir: çöküş için, bilimsel gerileme için ileri sürülen nedenleri sayan düşünürler, filozoflar, sosyologlar, tarihçiler çöküş dönemini inceliyorlar. Sebepleri buradan çıkarmaya çalışıyorlar. Âcizane kanaatimce bu yaklaşım yanlıştır. Bu çöküş olaylarının nedenlerini çöküş döneminden çıkaramazsınız. İmkânsız değilse bile çok zordur. Sayısız şeyler çıkarırsınız ama kesin emin olamazsınız. Bu yaklaşımın aksine, yükseliş dönemine bakılmasını ve incelenmesini öneriyorum. Mekke toplumu geri kalmış bir toplumdur. Ahlaki açıdan, bilimsel açıdan, her açıdan, nerden bakarsak bakalım kalkınmış ve yükselmiş bir toplum değildi. Garip bir şey ki bir tek edebiyatta çok ileriydiler. Edebi alanda onların kültürü öyle gelişmiş. O kültürde öğündükleri şairleri vardı. Sadece dil açısından büyük bir gelişmişlik görmek mümkündür. Şimdi oradan yani İslam'ın doğuşundan üç yüzyıl sonrasına geldiğinde bir dünya medeniyeti ile karşılaşılıyor. Peki, ne oldu ki geliştiler ve bir dünya medeniyetinin doğmasına yol açtılar? Şimdi o Mekke toplumundan başlayıp inceleyerek, hiç olmazsa 100-150 yıllık dönemi ele aldığımızda bu sorunun cevabını bulmamız mümkündür. O halde diyebiliriz ki, yükselten amiller nelerse, çökerten de onlardır. Diğer bir deyişle medeniyeti doğuran âmillerin yokluğu veya toplumda zayıflaması çöküşün kapısını açmıştır.

H.S.: ‘Siz kendinizi değiştirmedikçe Allah’u Teala size olan nimetini değiştirmez’ kuralını hatırlıyoruz burada. Şimdi kendimizi değiştirdik. Böyle bir durum var herhalde.

A.A.: Kesinlikle var. Ben baktığım zaman o dönemde şöyle bir şey görüyorum: İlk başlangıçta gelen ayetlere baktığımız zaman Tevhid ve ahlak vurgusu var; tevhid ve ahlak vurgusu. Tabii İslam’da aslında ahlak dinden ayrı değildir. Ahlak tevhidle iç içedir. Yani eğer şöyle ifade etmek doğru olur diye düşünüyorum. Ancak ahlaklı bir kimse Allah’a inanır. Ahlaksız bir kimsenin inanması çok güçtür. Hatta denebilir ki, İslami açıdan mümkün değildir. Tabi bu şu demek değildir: öyleyse inançsız insanlar yalan söyler, güvenilmez insanlardır, ahlaklı olamazlar. Bu manaya gelmiyor bu söylediğim. İslam’ın ahlaka bakışı bütüncül bir bakıştır. Eğer tabir yerindeyse felsefi bir tabir kullanayım ben. Kozmik ahlakın ihlali felaketlere yol açar. Bu çok önemli. Kozmik dememin nedeni Allah’ın yaratmasında bir amaç var, bir hedef var. O hedef kozmik ahlaktır. Sen istediğin kadar kişisel açıdan yalan söyleme, ahlaklı ol, kozmik ahlakı ihlal edecek bir şey söylediğin zaman başarılı olamazsın. Niye? Çünkü kâinatın ilerlediği bir şey var senin tek başına kâinata karşı durman mümkün değil. İlahi iradeyle gittiği için ona karşı duramazsın. Allah’ın yaratmasının yaratma amacını engelleyici bir iş yaparsan o da ahlaksızlık olur. Şimdi kozmik ahlak, kişisel ve toplumsal ahlakla iç içedir ve başlangıç noktası kişiseldir. Bunu biraz isterseniz şöyle açmaya çalışayım: Herkes kendi nefsinden başlayacak diyoruz ya kendi nefsinden çevresine. Çevresini geçtiğin an sosyal ahlaka geçmiş oluyorsun. “Emri bil maruf nehyi anil münker” buna giriyor işte. Yavaş yavaş sosyal ahlak bozuluyor ve kozmik ahlak tamamen değerini kaybediyor. Ve dolayısıyla bilimsel açıdan da bozulma başlıyor. Şimdi bu açıdan bakınca ahlakı çökmüş olan bir ilim adamının ürettiği bilgi kendisine de yaramaz çevresine de yaramaz. Bir faydası olmaz. Niye? Çünkü böyle bir bilim adamı ister ki çok para kazanayım. Bunu yaparsam çok kazanırım, meşhur olurum, herkes benden bahseder, ben en büyük bilim adamı olurum. Bakın işte hiç bir faydası olmaz bunun. Bilgi üretse dahi insanlara da faydası olmaz kendisine de. Ancak Allah ona şöyle bir mükâfat verir. Meşhur mu olmak istiyordun? Çok meşhur olursun, bilinirsin. Veya para mı kazanmak istiyordun, karşılığını alırsın. Başka bir şey yok. Netice yok. Şimdi dolayısıyla, Abbasiler döneminde inanç-ahlak, ahlak-bilgi ve ilim ilişkileri bir şekilde bozulmaya. Evet, maalesef o dönemde zirveye gelindiğinde bunlar olmaya başladı. Zirve çok tehlikelidir. Ahlakı muhafaza etmek çok zordur. Nitekim düşünün efendimiz alehüselati vesselam Mekke’yi fethettiği zaman ne kadar hassastı. Çok hassas idi. Sürekli kapanmaya çalışıyor, ibadete teşvik ediyordu. Niye? Çünkü artık zirveye ulaşmış. Bir düşünün Müslümanlar bir zamanlar esir ediliyor, köle ediliyor, dışlanıyorlardı. Her şeyleri ellerinden alınan, malları, kadınları ellerinden alınan bir durumdan geliyorlar. Tamamen hâkim bir duruma, muzaffer bir askeri güç durumuna gelmişlerdi. Her şeyi yapabilirsin. Ama öldürmeyeceksiniz diyor. Affedeceksiniz diyor. Sadece 10 kişiye ölüm emri çıkıyor. Onların bile hepsini öldürülüyor. Sonradan “biz Müslüman olduk” dediklerinde affediliyorlardı. Diğer sahabiler diyorlar ki; “ya Resulullah

Söyleşi: Prof.Dr. Alparslan AÇIKGENÇ

bunlar inamıyorlarda böyle kurtulmak için yalan söylüyorlar”. Diyor ki, “kalbini mi yarıp baktınız?” Şimdi en hassas olduğu durum, en muzaffer olduğu durum oldu. Niye? Çünkü zirveler çok tehlikelidir. Zirveden düşüş çok hızlı olur. Müslümanlar bu hassasiyeti kaybettikleri için Abbasilerde çok büyük bir kırılmaya uğradılar. Benim kendi kanaatim bu kırılmadan sonra Allah-u Teala Türkleri İslam’ın imdadına yetiştirdi. Osmanlılar bir şekilde bunu tasavvuf yardımıyla, Gazali olsun, Mevlana, İbn-i Arabi olsun ve tabii ki Fahrettin Razi kelimeler geleneğini de kullanarak, çok uyumlu bir şekilde birleştirilerek askeri güç haline geldiler. İslam medeniyetinin devamını sağlayabildiler. Yoksa İslam medeniyeti çökerdi. Moğol istilasından sonra kesinlikle tutunamazdı. Böyle bir durum oldu. Yalnız Moğollardan alınan o darbe maalesef etkisini sürdürdü. Etkisini sürdürdü. Niye? Çünkü eğitim sistemleri çok zarar gördü. Eğitim sistemi çok önemli çünkü üst düzey bilginin toplumun alt kademelerine yayılmasını sağlıyor. Bu yayılmada işte o kozmik bilgi yani bizim bugün doğa bilimleri dediğimiz ama İslam bilim geleneğinde adı o değil, “kevnîyat” kavramının kullanılması daha doğrudur. Osmanlılar döneminde kullanılan “ulum-u Kevniyye” kavramı bunu daha güzel ifade ediyor. Bakın dikkat edin yine tabiat kullanılmıyor çünkü tabiat kavramı etkenliği ifade ediyor. Hâlbuki kevn kelimesi Kur’an’daki “emr-i kun fe yukun”den türetilmiştir. Allah “ol” deyince “olan” olduğu için Arapça karşılığı “kâin” olduğundan çoğulu da “kâinat” oluyor. “Kâin” “olan”, “kâinat” da olanlar demektir. Yaratılanlar yani. Dolayısıyla Kevn de “oluş” demektir. Bu durumda “ulum-u kevnîye” “olanların” veya “oluş”un bilimleri anlamına gelir. İşte bu bizim bugün doğa bilimleri dediğimiz ilimlere verilen isimdir. Günümüzde İslam dünyasında da çok bilgi üretiliyor fakat topluma yayılmıyor. Aynı bilimsel kafa yok toplumda. Topluma yayılan daha çok fıkıh bilgileri. İlim, akide, tasavvuf, tasavvufi yaşantı falan. Dolayısıyla toplumda maalesef bilimler yer etmiyor. Yer etmediği için de teknolojiye dönüşmesi başta olduğu kadar başarılı değil. Müslümanlar bu konuda 13-14’cü asra kadar çok başarılı. Fakat ondan sonra maalesef aynı başarıyı gösteremiyoruz. Ve tabii ki bu çöküş oluyor. Batılılar geliştiriyorlar onu. Batılılar bilimsel devrimle geliştirdiler. Bir düşünün kaç yüz sene sonra bu çöküş durumu ancak Karlofça’da ortaya çıkıyor. Yani öyle iki üç günde olmuyor.

H.S.: Hocam, bize vakit ayırdığınız için çok teşekkür ederiz.

A.A.: Ziyaret edip bu fırsatı verdiğiniz için ben de teşekkür ederim.